

Література:

1. Бергсон А. Смех / А. Бергсон // Психология эмоций. Тексты / Под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1984. – С. 186–192.
2. Винниченко Володимир. Краса і сила / Володимир Винниченко ; [упор., авт. прим. Павло Федченко, авт. передм. Ігор Дзевєрін]. – К. : Дніпро, 1989. – 752 с.
3. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К., 2002. – 664 с.
4. Горбань А. Портрети в жанрі натюрморту та пейзажі анфас (до питання психологізму малої прози В. Винниченка) / Анфіса Горбань // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2003. – Вип. 4. – С. 60–65.
5. Элиаде М. Мефистофель и андрогин, или тайна целостности / Мирча Элиаде. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/psihol/eliade/index.php
6. Зборовська Н. В. Психологічний аналіз і літературознавство : [посібник] / Ніла Вікторівна Зборовська. – К. : Академвидав, 2003. – 392 с.
7. Крайг Г. Андрогинная личность / Г. Крайг // Крайг Г. Психология развития. – СПб. : Питер, 2002. – С. 147–148.
8. Мацевко Л. Засоби характеротворення в малій прозі Володимира Винниченка / Л. Мацевко // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 11–14.
9. Панченко В. С. Будинок з химерами. Творчість В. Винниченка 1900–1920 рр. у європейському літературному контексті: Монографія / Володимир Євгенович Панченко. – Кіровоград, 1998. – 272 с.
10. Погорілий С. Неопубліковані романи Володимира Винниченка / С. Погорілий. – Нью-Йорк, 1981. – 212 с.
11. Психоаналитические термины и понятия / Под ред. Барнесса Э. Мура и Бернарда Д. Файна. – М. : Класс, 2000. – 304 с.
12. Психологический словарь / [под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
13. Фрейд З. Женственность / Зигмунд Фрейд // Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. – М. : Наука, 1989. – С. 369–385.

**The Peculiarities of Portrait Writing and Character Creating
in Volodymyr Vynnychenko's Story «The Beauty and the Strength»**

The article examines the portraits of the characters of the story «The Beauty and the Strength» in the context of mutual relations between characters, connections between the portrait and the landscape, between symbols in the context of nonverbal communication. This article also points out the artistic means of portrait writing and draws the parallel «the portrait – the character».

Валерія Дмитрук (Житомир)

**МАРГІНАЛЬНИЙ ПЕРСОНАЖ
У ПОШУКАХ ВЛАСНОГО ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «ХОЧУ!»)**

За спостереженнями дослідників творчості Володимира Винниченка, саме психологічне начало у його романах «має досить міцне коріння. Воно є одним з чільних елементів, які утворюють мозаїку, з якої складається тканина тексту» [див.: 8]. Власне, у своїй романістиці Винниченко «будує чітку парадигму відносин людини зі світом» [9; 52]. Письменник «віддавав перевагу жанрові психологічного роману, в якому домінує урбаністичний колорит, герої найчастіше – інтелігенти, а соціальні конфлікти поступаються місцем морально-психологічним» [7; 317]. Поглиблення психологізму у Винниченкових романах є явищем закономірним, адже він «не нехтував досвідом старої реалістичної школи, але разом з тим узаконював в українському літературному процесі досвід західних письменників, де психологізм виявлявся вже дещо по-іншому» [див.: 8].

Отже, у романі «Хочу!» (1915) Володимир Винниченко змальовує ряд емпіричних ситуацій, у котрих головний персонаж твору (Андрій Халепа – відомий російський поет,

українець за походженням, який належить до петербурзької літературно-мистецької богеми, російської за мовною і ментально-світоглядною ознаками, аполітичної за своєю суттю) проходить шлях екзистенційного сходження до самого себе, до пізнання сутності власного існування в контексті української національної культури.

«Хочу!» – роман «доцентровий», у якому все «обертається навколо одного героя Андрія Халепи» [7; 312]. Знаковим є вже його прізвище. Халепа – це те, що трапляється раптово і призводить до непередбачуваних наслідків (за тлумачним словником: «...несподівана, прикра подія; біда, нещастя, неприємність, клопіт, морока») [6; 679]. І насамперед – це те, що контрастує з наявною реальністю, виходить поза її межі та вносить розлад, дисонанс.

Андрій Халепа, нащадок українських козаків, живе і працює у Петербурзі. Останнім часом герой все гостріше відчуває свою чужорідність у богемному середовищі, до якого колись так довго зважав. Автор вже у портретній характеристиці акцентує увагу на соціальній дезадаптованості героя, який останнім часом «важкомовчазний, неухажливий, з гидливо-зневажливим заломом голених губ» [1; 93]. Його посмішка – «бліда, сомнамбулічно застигла й гидливо-насмішкувата» [1; 94].

Екзистенційні психологи наголошують, що невротичний стан індивіда «часто є сигналом того, що необхідно щось змінити в житті, що людина опинилася у мертвій точці власної лінії розвитку» [4; 110]. А згідно теорії психоаналізу, криза ідентичності породжується дисгармонією між власним уявленням про цілісність «єго» та соціальним «я» людини [12; 189].

Навіть мимовільні рухи Андрія Халепи зраджують бажання визволитися. Він незадоволений собою, власною творчістю і стосунками з тими, хто його оточує. Неодноразово підкреслюється відчуття втомленості героя та його відчуженість, що проявляється в автоматичності рухів та застиглий посмішці. Він відчуває, що втрачає самоідентичність: «...як я тужив один час за людиною, що померла в мені!» [1; 107]. Смерть на ментальному рівні проявляється і у зовнішніх рисах: Халепа схожий на автомат, мерця.

Згідно з неопсихоаналітичною теорією Карен Хорні, людина у невротичному стані схиляється до однієї з трьох стратегій міжособистісних відносин: «від людей» (шлях втечі), «проти людей» (шлях агресії) та «до людей» (шлях залежності) [13; 56]. У ситуації наростаючого внутрішнього конфлікту Андрій Халепа обирає шлях «від людей». У його онтогенезі проявляються шизоїдні симптоми: власна рука фігурує як щось стороннє під час інциденту з Костяшкіним, у сцені спілкування з Лідою та при спробі самогубства.

Свою смерть Халепа переживає як ритуальний обряд ініціації, після котрого він народжується для нового життя. Характерне наголошення на теплоті й жіночості Олени Андріївни (материнський образ), яку герой просить поділитися з ним силою. Наявна інфантилізація образу Халепи: він часто засинає, «почуваючи себе хлопчиком» [1; 121] та відчуває приємну безпорадність: «Приємно було почути свою безпорадність, слабосилість, приємно було часом повередувати» [1; 120].

У своїй уяві герой будує модель ідеальної сім'ї. Характерно, що він з першої зустрічі вважав Сосненка та Олену Андріївну подружжям. У подальшому неодноразово підкреслюється його сприйняття Олени Андріївни як образу материнського, а старого Сосненка – як образу батьківського. Наявні й несвідомі прояви Едипового комплексу, коли Халепі після суперечки здається, «ніби він підкрадується з ножом в руці» [1; 134] до старого. Як відомо, у психоаналізі особлива увага приділяється постатям матері та батька, оскільки саме вони закладають основу цілісності розщепленої і ослабленої невротичної особистості [3; 265–269]. Специфіка батьківської любові полягає в тому, що її потрібно заслужити, докладаючи до цього власних духовних зусиль.

Після чергової сутички з Сосненком Андрій переживає катарсис: «почував, як його теж охоплює піднесення, змішане не то з жахом, не то з люттю» [1; 129]. Власне, катарсис у свідомості персонажа «стає своєрідною культурою провини, зануреною у глибини внутрішньої сутності індивіда» [14; 84]. А саме з очищенням та відродженням власного єства пов'язана основна частина «перехідних ритуалів», що надають людині нових сил на її життєвому шляху [2; 26–28].

Показове звернення до минулого героя, його предків. При цих нагадуваннях Халепа відчуває сором і провину, що зайвий раз засвідчує його маргінальність: «Він раптом невиразно, з незрозумілим страхом почув, що справді за щось винен і що вина ця – велика, соромна, ганебна» [1; 133]. Екзистенціалісти стверджують: «Сором... виростає з внутрішнього

неспокою. Він виникає з усвідомлення власної «невідповідності», внутрішнього розколу й самонедовіри» [5; 38].

Отже, у пошуках самоідентичності Андрій Халепа хитається між світом російської богеми та українських націоналістів. У його свідомості та поведінці відбувається постійний двобій імперських садистських та українських мазохістських інстинктів [3; 56–57]. Він робить висновок, що влада Ліди і його власна слабкість полягали у розпусті як шаленому пануванні підсвідомих бажань. Центральним конфліктом героя є «конфлікт між здоровими та невротичними, конструктивними та деструктивними силами» (переклад мій. – В. Д.) [13; 107].

Під час спілкування Халепа з Лідією ним керує «ід»: герой стає шаленим, хтивим і брутальним. Старий Сосненко виконує роль його «суперего»: у спілкуванні з ним Халепа постійно контролює себе, намагається справити гарне враження. В обох ситуаціях він відчуває сором, провину і непевність.

Коли Лідія робить йому боляче, зачепивши рану, він згадує про контролюючу функцію «суперего» і тікає від влади підсвідомого, власноруч завдаючи собі болю: «...тепер він знав, як треба **пам'ятати себе**» [1; 170]. Після кожного такого двоюмою відбувається регрес героя до стану апатії і «тоскної нудьги».

Натомість Халепа обирає для себе новий життєвий сценарій. Тепер він бажає заступити місце «доброго сина» Петра в «ідеальній родині» Сосенків. Прагнення до ідентифікації з Петром підштовхує його до зміни свого особистого світу. У романі з'являється мотив мандрів як переходу, очищення та пошуку себе. Герой несвідомо відтягує цей шлях, поїхавши спочатку до Фінляндії. Про його неготовність остаточно розірвати сталі зв'язки свідчить те, що він несвідомо залишає Лідію адресу для зустрічі: «...в своїй готелі подав адресу тої губернії, де жила Олена Андріївна, першої, яка спала йому на думку» [1; 173].

Халепі притаманне постійне бажання скрізь бути своїм: у Сосенків він (незважаючи на скрутне матеріальне становище) неодмінно хоче платити за квартиру «по справедливості», у Чалаковському будинку постійно стежить за реакцією соціуму на його слова й поведінку, в гостях у Греблі гуляє і розважається з іншими (на шкоду своїй роботі). Але всюди він чувається стороннім: його настрої змінюються від екзальтованого до депресивного. Та й оточення не здатне адекватно сприйняти цю неоднозначну особистість. Зокрема, серед робітників його вважають мрійником і фантазером та поблажливо називають «наш артист».

Амбівалентність героя проявляється і в його сповідях-проповідях, за якими можна простежити еволюцію з втомленого й пересиченого життям ніцшеанця до натхненного віруючого. І якщо на початку твору адепт Заратустри порівнює себе з богом, для якого «світ перевернувся в нудну, одноманітну, так зрозумілу й вічно потворну пустелю» [1; 107], то згодом бачимо палкого проповідника філософії життя: «Я знаю: я слабкодушкий, воля моя довго хворіла на недокровність, але я радію з того, що можу хотіти й що хотіння мої з кожним днем міцнішають... Я знаю, що хотіння є життя й тому: блаженні багато, дуже, люто, нездійснено хочащі, бо тих є життя вічне» [1; 185].

Як пише Володимир Панченко, «це хрест, який бере на себе багато хто з героїв Винниченкових романів і драм: болісна перебудова власної натури, підпорядкування «мохноногої», біологічно зумовленої стихії — певній раціоналістичній програмі» [7; 312]. Варто погодитись з думкою, що розбіжність між проповіддю героя «та її практичним втіленням у його особистому житті немовби попереджає, що цю проповідь не можна сприймати цілком серйозно» [11; 34]. Дійсно, Халепа довго не може віднайти рівновагу і стійкість, необхідні для втілення своїх ідей у життя. Це, радше, прекрасні мрії, ніж чітка життєва програма.

Перебування героя на чужій території співвідноситься з ритуальною смертю [10; 109–112]. За романом можна простежити, що Халепа постійно перебуває у пошуках своєї домівки як місця для відродження. Давно полишивши батьківську оселю, у Петербурзі він мешкає в готелі. Повернувшись на Україну, герой опиняється перед вибором між будинком Сосенків (шлях залежності), Чалаковським будинком (шлях агресії) та маєтком Греблі (шлях аутоагресії) [13; 56].

У життєвій філософії Андрія Халепа чітко простежується страх агресивного середовища як павутиння, в котре потрапляє кожен у своєму житті. Стосунки між людьми він порівнює з нитками, що не тільки прив'язують людину до життя, але й зв'язують її власну волю. І герой відчуває, що заплутався через параліч волі, який заважає йому робити вибір: «Щоб неухильно

йти по сій нитці, треба певної жорстокости, треба мати твердість і силу одривати од себе чужі нитки» [1; 236].

Отже, Халепу впевнився у власній неспроможності здійснити вибір між українською та російською частинами свого «я» і схиляється до шляху аутоагресії (рішення одружитися задля грошей та ідеї). Але остаточний вибір за героя робить життя. З початком війни і мобілізацією він позбавлений необхідності боротися за свою цілісність, адже «...все зруйновано. Нічого нема, ніяких хотінь, цілей, страждань, радощів, хвилювань. Раптом навалилось одне якесь величезне «хочу» й от тисячі наших ниток зібгані, зірвані й ми лежимо на соломі» [1; 306].

Наприкінці роману знову з'являється хронотоп дому як символ маргінальності героя, що постійно намагається віднайти свою автентичність у вирі життя: «А я ж тільки-тільки приїхав додому, до себе, тільки ступив на поріг... Занадто несподівано й... занадто відразу обірвано всі нитки» [1; 306].

На основі аналізу твору можна зробити висновок, що маргінальність Андрія Халепа була закладена на внутрішньому рівні і пов'язана з його ваганням між двома культурами – українською і російською. Пройшовши шлях від духовного дисбалансу та втрати цілісності до аутоагресії, герой знаходить у собі «хотіння» до нового, цілісного життя. У романі це передається метафорою пошуку власного дому як місця духовної рівноваги та самодостатності.

Література:

1. Винниченко В. Хочу! // Дзеркало: Драматична поема Лесі Українки «Оргія» і роман Володимира Винниченка «Хочу!» / Леся Українка, Володимир Винниченко; упор. Володимир Панченко. – К. : Факт, 2002. – 320 с.
2. Голець О. Я. Суб'єкт релігійної свідомості: феноменологічний аналіз / О. Я. Голець // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, 2004. – №39. – С. 25–29.
3. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури / Ніла Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.
4. Кемпински А. Экзистенциальная психиатрия / Анатолий Кемпински. – М. : Совершенство, 1998. – 320 с.
5. Лютий Т. В. Нігілізм : анатомія Ніщо / Тарас Лютий. – К., 2002. – 296 с.
6. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. – К. : Аконіт, 2006. – Т. 3. – 862 с.
7. Панченко В. Занадто я рано родився... / Володимир Панченко // Дзеркало : Драматична поема Лесі Українки «Оргія» і роман Володимира Винниченка «Хочу!» / [упор. Володимир Панченко]. – К. : Факт, 2002. – С. 309–318.
8. Пастух Б. Морально-етична концепція в призмі психологізму (на матеріалі роману В. Винниченка «Рівновага»). – Режим доступу : www.franko.lviv.ua/faculty/jur/publications/visnyk_27/Statti_27_Pastukh.htm
9. Пастух Б. Рання романістика Володимира Винниченка – складотворчий елемент українського модернізму / Богдан Пастух // Дивослово. – 2007. – № 2. – С. 50–52.
10. Саяпіна Т. Роман В. Винниченка «Лепрозорій»: міфо-ритуальний аспект морфології образів / Тетяна Саяпіна // Винниченкознавчі студії. – Ніжин : Вид-во НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2003. – Вип. 1 / [відп. ред. Валентина Хархун]. – С. 105–118.
11. Свербілова Т. Персонажі Винниченкових п'єс – кати чи жертви? / Тетяна Свербілова // Слово і час. – 1993. – № 5. – С. 32–40.
12. Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя / Эрих Фромм. – Минск : ООО «Попурри», 2000. – 672 с.
13. Хорни К. Невроз и личностный рост. Борьба за самореализацию / Карен Хорни. – СПб., 2000. – 316 с.
14. Швець А. І. Злочин і катарсис : Кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму в прозі Івана Франка / Алла Швець. – Львів, 2003. – 236 с.

The Marginal Character in the Search of its Own Vital Space (on the Material of the Novel by V. Vynnychenko «I Want!»)

The article deals with one of the key features of modernistic outlook – «ambivalence» and its interpretation in Volodymyr Vynnychenko's novel «I Want!». It is considered the basic form of the decision made by the protagonist in marginal situations. Special attention is paid to the peculiarities of the conflict situations as steps of development of the main hero. The ontologically psychological and boundary situation of modern style character in emotionally intense situation of the period is considered.